

TIL VA SHAXS MUNOSABATI

Boboyev Mashrab Ortiq o'g'li

Samarqand davlat pedagogika instituti

Tillar fakulteti o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi

3 - bosqich talabasi

Ilmiy rahbar : **Erbo'tayeva Shalola**

Annotatsiya: Til har bir inson hayotining ajralmas qismi, jamiyatning asosi, xalqning asrlar davomida to'plagan boyligi, dunyoqarashining, mentalitetining, o'tmishi va kelajagining ramzidir. Shu sababli, til va shaxs masalasi bunday umumiy va muhim ijtimoiy hodisalardan biri sifatida ham har doim dolzarb bo'lib kelgan va o'zining rang-barang yangilanish hamda tahlillarga boy namoyon bo'lgan. Til va shaxs munosabati haqida so'z yuritganda, bosh omillardan biri sifatida tilning har bir insonga, uning fikrlash jarayoni, idroki, ruhiy dunyosi, xarakteri, madaniyati, ijtimoiy mavqei kabi insoniyatga xos bo'lgan xususiyatlarni shakllantirib, boyitib borishini ko'ramiz.

Kalit so'zlar: til, shaxs, jamiyat, muloqot, o'zlik, fikrlash, madaniyat, taraqqiyot, ong, ma'naviyat.

Til orqali insonning o'zlik idroki, dunyoga va o'z jamiyatiga bo'lgan munosabati, ichki olami, fikr jarayoni, tuyg'u va hissiyotlari, jamiyatda tutgan o'rni tamomila namoyon bo'ladi. Shaxs, o'z navbatida, o'z hayoti davomida o'zlashtrigan til birliklari, grammatik qoidalar, leksik boyliklar, noan'anaviy talaffuz va zamonaviy lug'at tarkibi orqali hayoti, tafakkuri, ma'naviy-axloqiy mezonlari, ijtimoiy mavqeidan kelib chiqib, tilni atrof-muhitga, zamon talabiga mos ravishda boyitib, ongli ravishda foydalanadi. Shaxs o'z tafakkurini so'zda ifodalaydi, ijtimoiy muomalaga kiradi, jamiyatdagi voqea-hodisalarga o'z munosabatini til orqali namoyon qiladi. Demakki, til va shaxs bir-biriga hamohang, o'zaro bog'liq va mustahkam yagona tizimdir. Shaxs ham, til ham tarixiy taraqqiyot natijasida rivojlanadi. Har bir inson bolaligidan boshlab o'zi tug'ilgan, voyaga yetgan muhitda tilni ongli ravishda egallaydi, uni o'zining shaxsiy ehtiyojlari va jamiyat talablari

asosida o'zlashtirib boradi. Til, o'z navbatida, shaxsli ong shakllanishi, tafakkur va muloqot ehtiyojini qondiradi, jamiyat bilan bog'lanishini, hayotiy tajribalarini ifodalaydi. Shuning uchun ham til va shaxs o'zaro o'zgaruvchan, boyuvchan va muhim omillardan sanaladi. Til haqida so'z yuritar ekanmiz, uni shunchaki aloqa vositasi deb emas, balki inson ongi, ruhiyati va dunyoqarashining muhim belgisi, mavjudotni anglash va anglatishning asosiy quroli sifatida ko'ramiz [1].

Shaxs taraqqiyotida tilning o'rni aynan o'zlikni anglash, atrof-muhitni idrok qilish, o'zining ijtimoiy rolini aniq belgilash, o'z yakka shaxsini namoyish etishda tub hayotiy kuchga ega. Inson o'z tafakkur imkoniyatlarini so'z orqali ifodalashga, jamiyatga, atrofida qilish orqali o'zini taniqlik qilishga, ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishga qodir bo'ladi. Jamiyatdagi til normalari, madaniy qadriyatlar, an'analar, axloqiy mezonlar bevosita inson shaxsi orqali o'z aksini topadi. Til birliklari, soz tuzilmalari, grammatik qoidalari, so'zlashuv etiketi va nutq madaniyati shaxsning aynan o'zini jamiyatga taqdim etish vositasiga aylanadi. Jamiyat rivojida shaxs va til o'rtasidagi bog'liqlik sababli, til rivojlanib borishi davrlar mobaynida inson tafakkuri, madaniyati, dunyoqarashi ham boyib, hayotni birlikda idrok qilish, ezgulik, saxovat, sadoqat, vatanparvarlik kabi umuminsoniy qadriyatlar bilan singdiriladi. Shaxs ma'naviyatining asosini ham til tashkil etadi. Har bir inson o'z shaxsiyatini til orqali shakllantirib, fikrlash, anglash, his qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Til tajriba va bilimlarni avloddan-avlodga o'tkazishda, shaxsning tarbiyalanishida, dunyoqarashini kengaytirishda asosiy vositaga aylanadi. Taraqqiyot sharoitida shaxs va til o'rtasidagi aloqa chuqurlashadi. Hozirgi globallashuv asrida tilga e'tibor kuchaymoqda, jamiyatlararo aloqalar, informatsion oqim tezligi kengaymoqda, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar, siyosiy o'zgarishlar, axborot kommunikatsiyasi kuchaygan bir paytda tilning barcha qatlamlari, undagi o'zgaruvchanlik, zamonaviy so'zlar, sababli til va shaxs o'rtasidagi o'zaro ta'sir ham murakkablashadi [2].

Har qanday jamiyatda iqtisodiy, siyosiy, madaniy islohotlar, ta'lim rivoji til va shaxsning o'zaro bog'liq holda o'zgarishiga sabab bo'ladi. Til har bir inson uchun o'zini topishda, o'z so'zini aytishda, orzularini bayon qilishda, izlanish va qaror qabul qilishda, o'z nafini ifodalashda asosiy quroldir. Til orqaligina shaxs jamoa a'zosi, davlat fuqarosi,

muayyan jamiyat vakili sifatida namoyon bo'ladi. Til orqali inson o'z hayotini ma'noli, mazmunli, samarali o'tkazishga harakat qiladi. Tarixiy taraqqiyotda ham har bir insonning nutqi, tilga bo'lgan munosabati, so'z boyligi, madaniyatga bo'lgan intilishi ijtimoiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Inson o'z hayotini zamon bilan hamnafas olib boradi, fikrlash doirasini kengaytiradi, o'z qobiliyatini amalga oshiradi va jamiyat o'zgarishi yo'lida faol ishtirok etadi. Shaxs taraqqiyotida til har bir inson uchun nafaqat quroli, balki o'z hayot faoliyati, ilm-u taraqqiyot, texnika va fan, madaniyat, san'at va adabiyotning ham asosiy omili sifatida e'tirof qilinadi. Til va shaxsning o'zaro munosabati yuqori bosqichga chiqqan sari, inson tomonidan jamiyatdagi ijtimoiy mavqei, fikr erkinligi, o'z orzularini hayotga tatbiq etishi, intiluvchanligi, dunyoqarashi shakllanib boradi. Til, bu borada, ham inonchi, ham orzusi, ham niyatini ifoda etadi va uni amalga oshirishga yordamchi bo'ladi [3].

Bugungi tez sur'atlarda rivojlanayotgan jamiyat uchun tilga yangi talablar qo'yilmoqda. Ilm-fan, texnologiya, tarix, madaniyat, adabiyot kabilarning o'sishi, tillararo o'zaro aloqalarning kuchayishi til va shaxs o'rtasidagi o'zga-rush masalalarini dolzarb qiladi. Shaxs, bu jarayonda, o'z nutqini boyitish, til madaniyati mezonlarini tushunish, zamonaviy til imkoniyatlaridan ruhiy yetuklik sari foydalanish zaruriyatini his qiladi. Til madaniyati va shaxs erkinligi jamiyat taraqqiyotining asosiy tayanchidir. O'z tiliga e'tiborli bo'lgan, u orqali o'zini erkin ifoda qila oladigan har bir inson jamiyatga foyda keltiradi, yangi yaratuvchan g'oyalar va tashabbuslarni maydonga chiqaradi. Shaxs, til orqali dunyoning har qanday hodisasini teran ifoda etib, o'zining hayot maydonini yanada kengaytirishi, imkoniyatlarini yuzaga chiqarishi mumkin. Shaxslarning til bilan bog'liq faoliyati, jamiyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shadi. Shu sabab, har bir shaxs til boyligini sevishtirish, nutq madaniyatini egallash, o'zligini anglash, zamonaviy dunyo tafakkuriga intilish orqali doimiy ravishda rivojlanadi. Jamiyatda har bir inson faol hayot kechira olishi uchun, til imkoniyatlaridan to'la foydalanishi, o'z fikrini ravon bayon qila olishi, nutq muloqotida erkin bo'lishi, o'ziga xos so'zlashuv uslubini topishi, jamiyat taraqqiyotiga mos ravishda o'zini yangilab borishi talab qilinadi. Shaxs uchun til o'z "men"ini anglash, ruhiy-psixologik barqarorlik, bilim va madaniyatni o'zlashtirish, hayotdagi voqea-hodisalarni idrok etishda ajralmas vositadir. Tilga bo'lgan xos munosabat, uni qadrlash, so'z boyligini

to'g'ri va o'rinli ishlata olish insonning intellektual imkoniyatlarini kengaytiradi, tafakkur doirasini oshiradi [4].

Tarbiya va ta'lim tizimida ham shaxs va tilga oid alohida e'tibor zarurdir. O'zbek tilini o'rgatishda, o'zlikni anglash, ma'naviy va axloqiy ko'nikmalarni shakllantirishda tilning o'rni alohida g'amxo'rlik bilan yondashiladigan masaladir. Shaxsli ong, bilish jarayoni, muloqot madaniyati, mustaqil fikrlash va erkin ijod qilish qobiliyatlariga erishish uchun tilga bo'lgan munosabat o'z o'rniga ega. Yangi avlod vakillari jamiyat taraqqiyotining, ma'naviyati, ma'rifatining izdoshi bo'lish uchun ham, o'z tiliga hurmatda bo'lish, uni chuqur bilish, nutq boyligini yanada kengaytirish, jamiyatga yangilik olib kirish, ilgari borilayotgan islohotlarda faol qatnashish, til orqali yutuqlarga erishish lozim. Shaxs taraqqiyotini belgilovchi asosiy omil – til madaniyatidir. Til madaniyatini rivojlantirish esa, doimo harakat, uzluksiz izlanish, doimiy o'z ustida ishlash, ilmiy izlanishlar orqali nutqni sayqallash, lug'at boyligini kengaytirish, zamonaviy va tarixiy til boyligidan, badiiy nutq namunalaridan foydalanish, til madaniyati g'oyalarini jamiyatga, ta'limga, shaxsiy hayotga singdirishni talab qiladi. Shaxs, o'z o'zligini taftish etar ekan, o'z tilini chuqur bilib, uni sevib, uni jamiyatga, kelajak avlodga yetkazish uchun xizmat qilishi muhim ahamiyatga ega [5].

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, til va shaxs rishtalari mustahkam, uzviy, doimo bir-biriga bog'liq holda taraqqiy topadi. Til inson tafakkurini, ruhiyatini, jamiyatga munosabatini, dunyoqarashini belgilab beradi. Shaxs esa til boyligini, nutq madaniyatini, zamon talabi va davr ruhi bilan bog'laydi, jamiyatga muayyan yo'nalish beradi. Til va shaxs birgalikda insoniyat taraqqiyoti, ma'naviy va ilmiy yetukligi, madaniy qadriyatlarning asosi va davomchisi sifatida namoyon bo'ladi. Bugungi jamiyatda har bir shaxs til imkoniyatlaridan to'liq va samarali foydalanishi, o'zini yetuk shaxs, madaniyatli inson sifatida rivojlantirishi, jamiyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shishi orzuga emas, balki zamon talabi va har bir insonning burchi hisoblanadi. Til va shaxs munosabatlari haqidagi ilmiy-nazariy qarashlar, izlanishlar va amaliy faoliyatlar doim zamon bilan hamnafas, jamiyat ehtiyojlari bilan uzviy bo'lishi lozim. Negaki, til bor joyda har doim taraqqiyot, harakat, intilish bo'ladi – inson shaxsi ham aynan shu yo'l bilan takomillashib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, G. (2019). “Shaxs taraqqiyotida tilning ahamiyati”. O‘zbek tili va adabiyoti, 3, 54-61.
2. Bekmurodov, A. (2020). “Til va shaxs munosabatlarining sotsiolingvistik jihatlarini”. Filologiya masalalari, 2, 12-19.
3. Bobojonov, I. A. (2018). “O‘zbek tilida shaxs va jamiyat kategoriyasi”. O‘zbekiston fanlari akademiyasi axborotnomasi, 4, 26-32.
4. G‘ulomov, Q. (2017). “Shaxs va til: psixolingvistik tahlil”. O‘zbek tili va adabiyoti, 5, 33-39.
5. Jo‘rayev, M. (2022). “Shaxs taraqqiyotida ona tili va uning roli”. Til va Adabiyot Ta’limi, 1, 67-73.
6. Kattabekova, Z. (2019). “Shaxs ma’naviyati va til madaniyati”. O‘zbekiston tilshunosligi, 2, 95-102.
7. Qosimova, D. (2021). “Shaxs va til o‘zaro munosabatida zamonaviy tendensiyalar”. Zamonaviy ta’lim, 3, 117-124.